

Вивчення поселенської мережі Тернопільської області, шляхом здійснення типізації населених пунктів

Михайло САЛІЙ^{1*} <https://orcid.org/0000-0001-8414-0438>

УДК 528.4

АНАЛІТИЧНА СТАТТЯ

¹ Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
кафедра Географії України та регіоналістики

Листування – *salii.mykhailo@chnu.edu.ua

Ключові слова: розміщення населення, поселення, населений пункт, типізація, топографічні типи поселень, планувальні форми поселень, генетично-функціональні типи поселень.

Анотація: Здійснений короткий узагальнюючий аналіз досліджень та публікацій вчених, які працювали у галузі типізації поселень за різними напрямками. Подано аналіз опрацьованих та проаналізованих даних, зокрема по чисельності населення Тернопільської області за період з 2003 по 2022 роки. Проаналізовано та систематизовано населені пункти Тернопільської області за чисельністю населення, та проведено типізацію сіл, міст та містечок по області загалом та по кожному з районів окремо. Здійснено типізацію поселень за топографічними типами, проаналізовано вплив топографічних типів на формування планувальної структури поселень. Здійснено типізацію поселень за їх планувальною структурою, та виявлено основні особливості та закономірності, характерні для різних районів області. Розроблено класифікацію для виділення основних генетично-функціональних типів поселень, що характерні для Тернопільської області, та здійснено типізацію за ними.

1. ВСТУП

Питання розміщення населення, в контексті особливостей дослідження його основних елементів – поселень, завжди було і залишається актуальним. З моменту свого виникнення, поселення як еволюційна форма розвитку та організації суспільства, неодмінно зазнає певних змін та перетворень, призвичаюючись та адаптуючись до впливу ряду чинників, що супроводжують його існування та зумовлюють його історичний, та суспільно-функціональний розвиток.

Дослідження широкого спектру компонентів та чинників, що регулюють розміщення населення, а як результат особливостей та типів самого поселення, як складової поселенської мережі, є точкою перетину для діяльності дослідників ряду наукових галузей таких як, демографія, історія, економіка, архітектура, філософія та інші.

2022, 838; DOI: <https://doi.org/10.31861/geo.2022.838.100-117>

 Open Access. © 2022 М. САЛІЙ,
опубліковано у Чернівецькому національному університеті

Ця робота ліцензується відповідно до

CC BY-NC-ND із Зазначенням Авторства – Некомерційна – Без Похідних 4.0 Міжнародна

Оскільки, діапазон факторів впливу, які супроводжують певне конкретне поселення в певні періоди його існування, якраз зумовлений різними компонентами навколишнього середовища, історичного, соціального економічного, політичного та інших, відповідно й виникає обґрунтована можливість та необхідність в типізації цих населених пунктів для більш докладного та всебічного їх вивчення та аналізу. Як результат, проведені дослідження зрештою, дають можливість сформулювати більш чітку та точну картину, щодо особливостей як і загальної системи розселення певного регіону, так і окремого поселення за рядом типів.

1.1. Регіон дослідження

Тернопільська область (Західна частина Подільського регіону) адміністративно територіальна одиниця з центром у місті Тернопіль. В різні історичні періоди, окремі частини сучасної території області перебували під владою окремих князівств чи інших державних утворень, що зрештою залишило певні впливи на різні компонентні складові розвитку даної території, та незначні відмінності між її часинами.

Сучасних обрисів Тернопільська область набула в кінці 1939 року, та залишається в своїх межах і дотепер. Після проведення реформи децентралізації, замість 17 колишніх районів на території області створено три нові, Кременецький, Тернопільський та Чортківський. Область налічує 1058 населених пунктів, що розділені поміж 55 територіальних громад ([Інформаційний портал «Децентралізація» 2022](#)).

Територія Тернопільської області розташована в західній частині Подільської височини, та має відносно рівнинну поверхню із незначними перепадами висот. Серед найзначніших річок області варто виділити Дністер та Збруч по яких проходить значна частина адміністративної межі Тернопільщини з сусідніми областями. На півночі області, в північно східному напрямку протікають такі значні річки як, Горинь, Іква та Вілія і також формують густу мережу із своєї сітки приток. Територія Тернопільщини знаходиться в помірно-континентальному кліматі, з достатньої кількістю опадів, що разом із родючими ґрунтами, додатнім радіаційним балансом та вже згаданою гутою мережею річок, здавна створювало сприятливі умови для заселення та господарської діяльності.

1.2. Мета

Дослідження поселенської мережі Тернопільської області, шляхом типізації поселень за людністю, топографічним, планувальним та історико-генетичним типами, в розрізі поселень, виявлення їхніх особливостей та закономірностей.

2. АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В сучасній географічній науці в залежності від акценту конкретного дослідження, існує значна кількість способів типізації поселень. Використовуючи власні підходи та методи, проблематикою типізації поселень в контексті своїх наукових досліджень, в різні періоди, займалися ряд вітчизняних та зарубіжних науковців. Все ж, зважаючи на особливість та унікальність кожного конкретного регіону дослідження, його системи розселення, та особливостей розвитку і формування кожного окремого поселення, будь-які наукові підходи мають бути гнучкими та адаптивними, для окремо взятого дослідження.

Підчас роботи над зазначеною проблематикою, було опрацьовано дослідження та публікації, що стосуються класифікації поселень за людністю, їх історичної, топографічної та планувальної типізації, природні та антропогенні фактори впливу та ін. Серед згаданих варто вказати праці [Пітюренка \(1973\)](#), [Палехи \(2014\)](#), [Топчієва \(2005\)](#), [Джамана \(2003\)](#), [Дністрянської, Дністрянського \(2013\)](#), [Доценка \(2010\)](#), [Кузьменка \(2010\)](#), [Яворської \(2012\)](#), [Заблотовської, Левіцької \(2013\)](#), [Горішнього, Крета \(2013\)](#), [Пугача, Романчика \(2015\)](#), [Гошціцької \(2017\)](#) та інших.

М. Салій. Аналіз поселенської мережі Тернопільської області, шляхом здійснення типізації населених пунктів

Чи не найпоширенішим підходом до вивчення населених пунктів – їх розподіл за людністю. Хоча, як зазначає у своїх дослідженнях **Топчієв (2005)**: «у світі немає загальноприйнятих підходів до класифікації поселень чи надання їм статусу міста». В деяких країнах, таких як Канада, США, Польща чи Болгарія, такий статус призначається законодавчо. В багатьох країнах Європи поселення отримують статус міста за історичними чи юридичними критеріями, наприклад наявність магдебурзького права. В значній кількості країн, статус міста визначається лише наявністю певного числа мешканців, рівня розвитку інфраструктури чи сферами діяльності його мешканців. **Топчієв (2005)** вважає що - «типологія людності населення», як один із елементів типізації поселень буде найбільш ефективним при поєднання його з іншими типологічними напрямками, а саме функціональними, генетичним та морфологічним.

У той же час, історико-географічні аспекти виникнення поселень та формування розселенської мережі розглядають у своїх наукових дослідженнях **Круль (2008)**, **Влах, Поручинський (2007)**, **Поручинський, Сосницька (2015)** та інші. Класифікацію та типологію міських поселень розглядають **Поручинський, Сосницька (2015)**, **Альтгайм (2005)**, **Ричка (1988)**, **Федій (2016)** та інші.

Розглядаючи історичні передумови виникнення **Ричка (1988)** та формування поселення, в першу чергу виділяє наявність сприятливих умов для землеробства, а це родючість ґрунтів та достатня кількість зволоження. Наступним важливим кроком у розвитку поселення є високий рівень ремісничої та землеробської діяльності, що як наслідок спричиняє можливість для виникнення торгівлі та обміну товарами.

Щодо морфологічних та планувальних особливостей поселення, то кожен з дослідників у своїй інтерпретації, з прив'язкою території власного дослідження, зазначає значущість таких впливів. До прикладу, **Dorrell et al. (2018)** з коледжу Джорджії Гвіннет, у своєму виданні «Вступ до людської географії» виокремлюють ряд основних типів сільських поселень відповідно до форми, внутрішньої структури та текстури вулиць, а також вказують регіони світу де вони є найбільш характерними, або ж зустрічаються рідко через особливості природних умов. Як одна з найпростіших та найбільш поширених, розглядається лінійна форма поселення. Забудова даного типу може концентруватися вздовж річки, дороги, узбережжя, пагорбу чи долини тому вона найчастіше буде характерною для території з густою річковою мережею. За винятком гірських зон сільськогосподарські угіддя розширені за будівлями. Особливості виникнення такої форми планування обумовлене забезпеченням можливості забезпечення водою (здовж річки) або ж потребі в переміщенні (здовж дороги), забезпечити людей джерелом води та доступністю для подорожей та спілкування. Відповідно до цього вздовж вже існуючої лінійної забудови може виникати паралельна. Саме завдяки відмінності особливостей умов, в різних місцевостях і сформувалися різні форми поселень з їхньою планувальною структурою.

Джаман (2003) відносить природні умови, до історичної категорії, що сформували типи топографічного положення поселень, в наслідок особливості і способи їх освоєння та пристосування до них.

Дослідженню даного питання приділена величезна кількість наукових праць та публікацій, вітчизняних та зарубіжних науковців, проте воно є надзвичайно багатограним та глибоким і продовжує залишатися актуальним.

Так, **Джаман (2003)** та **Заблотовська, Левіцька (2013)** виділяють наступні топографічні типи населених пунктів: долинно-прирічковий, яружно-балоковий, привододільний та гірський. **Заблотовська, Левіцька (2013)** характеризуючи основні топографічні типи поселень Хмельницької області виділяє три основні вище згадані окрім гірського. Натомість, зважаючи на те що долинно-прирічковий тип є найпоширенішим для досліджуваного регіону, поділяє його на три підтипи:

- *прирічковий* – поселення розміщується вздовж річки у нижніх терасах одного чи обох берегів;
- *придолинний* – населений пункт займає верхні тераси великих річкових долин одного з берегів або ж заснований на її високих бортах;
- *і власне долинно-прирічковий підтип* – населені пункти, що займають великі площі, забудовані землі яких знаходяться як в нижніх, так і високих терасах, незалежно на якому з берегів.

Горішний, Крет (2013), у своїй статті «рельєфні ситуації і планувальні структури населених пунктів Розточчя» для відображення топографічних особливостей території поселень, застосовують термін «рельєфні ситуації». Саме конкретна «рельєфна ситуація» і визначає планувальну структуру поселення. Вище згадані науковці у своєму дослідженні виділяють шість рельєфних ситуацій, що характерні для гірської та передгірної місцевості прикладом якої є Розточчя. Зазначені рельєфні, в свою чергу ведуть до окремих планувальних структур населених пунктів в Розточчя.

Пугач, Романчик (2015), досліджуючи внутрішню планувальну структуру сільських населених пунктів Волинського полісся, виділили ряд природних та антропогенних передумов та чинників їх формування. Серед природних компонентів: рельєф, особливості гідрологічної сітки, доступність підземних вод, заболоченість місцевості, родючість ґрунту, кліматичні особливості та інше. Окремо виділяється історико-генетичний тип поселення а також сучасні антропогенні чинники впливу такі як, особливості розвитку соціальної інфраструктури (шляхи сполучення, робота підприємств тощо).

Вплив рельєфу на формування міських поселень Малого Полісся, докладно розглядає Жежерун (2006). С. А. Акцент здійснено на, визначення впливу природних чинників (зокрема, рельєфу та гідрології) на процес локалізації міських поселень Малого Полісся. Автор також вживає термін «рельєфні ситуації», для територіальної локалізації міських поселень обраного регіону.

Аналізуючи особливості формування поселень Бойківщини а також прибойківського Підгір'я, Гошціцька (2017) зазначає що особливості місцевої забудови були зумовлені насамперед природно-географічними умовами, які мали вплив на рід господарської діяльності та формували вплив на місцеві особливості матеріальної культури.

3. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За площею території Тернопільська область знаходиться, в кінці списку серед областей України, випереджаючи лише Закарпатську та Чернівецьку області. Чисельність населення області налічує дещо більше одного мільйона, та за даними інтернет-порталу «Мінфін» (Український інформаційний портал... 2022) на початок 2022 року воно становило трохи більше 1 мільйона 21 тисячі осіб. Розглянувши показники чисельності населення області за період з 2003 по 2022 роки, можна констатувати що за в порівнянні з 2003 роком, чисельність населення Тернопільщини скоротилася більш як на 100 тисяч осіб (рис. 1).

Аналізуючи поселенську мережу Тернопільської області, варто зазначити що, з 1058 поселень які знаходяться на її території, майже 97% становлять сільські населені пункти, а сільське населення становить близько 58% від всього населення області. Міста та селища міського типу (СМТ) разом становлять всього 3,3% від загальної кількості населених пунктів Тернопільської області, в них проживає трохи більше 42% населення області (Портал об'єднаних громад України... 2022).

Спираючись на узагальнений аналіз досліджень та публікацій, а також відштовхуючись від даних по типах поселень Тернопільщини, було розглянуто групи населених пунктів за

чисельністю населення, та проведено таку типізацію в загальному по області (*таблиця*) та окремо по кожному з її трьох районів.

В результаті проведеного аналізу виявлено що, найбільшу кількість серед усіх населених пунктів області, становлять сільські поселення із чисельністю населення від 101 до 500, їхня частка сягає більше 42% від загальної кількості населених пунктів області. Загалом, налічується 47 сіл з населенням в діапазоні від «101-500», проте незважаючи на значну їхню кількість, в поселеннях даного типу проживає всього 12% мешканців області.

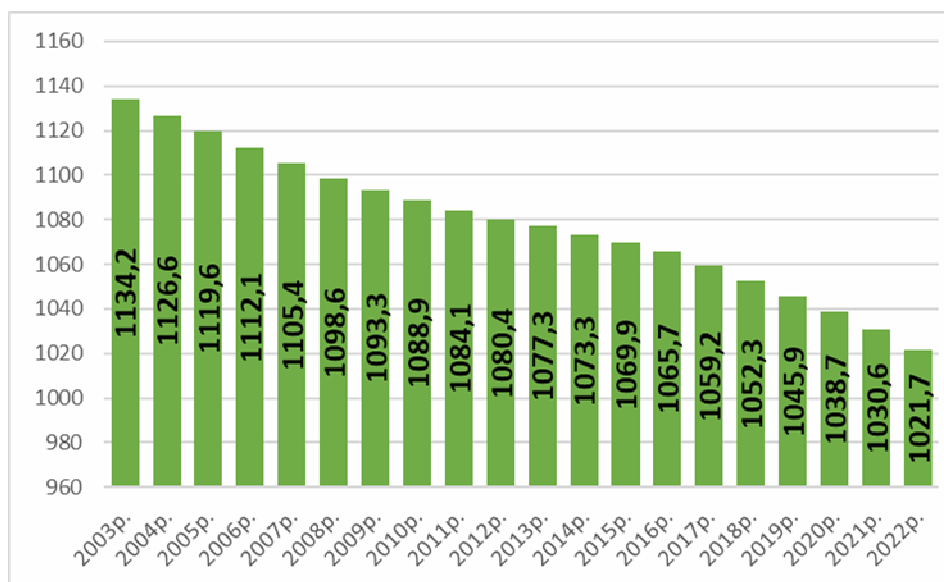

Рис. 1. Чисельність населення в Тернопільській обл. з 2003 по 2022 рр. (тис.осіб)
(побудовано за даними [Регіональний інформаційний портал «Тернопільщина» 2022](#))

Сумарно чисельність жителів сіл, діапазону «501-1000» становить приблизно 220 тисяч осіб, що складає близько 20% від всього населення області, та наближено дорівнює кількості населення міста Тернополя. Загалом, в кількість поселень даного типу займає другі позиції як за кількістю населених пунктів, так і чисельністю жителів. Найзначніша ж, кількість населення, що характерна для окремого діапазону вказаної класифікації, зосереджена у значних сільських поселеннях, із чисельністю мешканців від 1001 до 3000, де проживає близько 260 тисяч мешканців, що становить більше 23% від загальної кількості населення області. Сіл людністю від однієї до трьох тисяч нараховується 185, що становить 17,5% від всіх поселень області.

Також, варто виділити окремо сільські населені пункти, в яких проживає більше трьох тисяч мешканців, таких в Тернопільській області налічується вісім, з них шість (Біла, Байківці, Петриків, Великі Гаї, Купчинці та Озерна) в Тернопільському районі, та два (Трибухівці та Біла) в Чортківському районі.

Щодо селищ міського типу або містечок, то їх на території області налічується 17, по 8 в Тернопільському та Чортківському районах, та 1 у Кременецькому. Відповідно до запропонованої типізації, в області є п'ять містечок з населенням до 3 тисяч осіб, три в Тернопільському районі, це Залізці, Дружба та Козлів, та два в Чортківському районі – Гримайлів та Золотий Потік, їх вважаємо дрібними містечками. До містечок середньої величини, чисельність населення яких знаходиться в діапазоні від «3001-5000», належать вісім поселень, з них п'ять розташовані в Чортківському районі, це селища Заводське, Коропець, Мельниця-Подільська, Скала-Подільська та Товсте, два розміщені в Тернопільському районі – Микулинці та Великі Бірки, а також селище Вишнівець у

Кременецькому районі. У значних містечках, з чисельністю населення більше п'яти тисяч проживає близько трьох відсотків населення Тернопільщини, їх в області налічується чотири, це три в Тернопільському районі – Велика Березовиця, Козова та Підволочиськ, та селіще Гусятин що тепер належить до Чортківського району.

Таблиця. Типізація населених пунктів Тернопільської області

	Тип	% поселень	% населення
СЕЛА	до 100 мешканців	6,5	0,3
	101-500 мешканців	42,3	12
	501-1000 мешканців	29,5	19,5
	1001-3000 мешканців	17,5	23,3
	більше 3000 мешканців	0,8	2,8
	всього	96,7	58
СМТ	до 3000 мешканців	0,5	1
	3001-5000 мешканців	0,8	2,6
	більше 5000 мешканців	0,4	2,8
	всього	1,6	6,4
МІСТА	до 5000 мешканців	0,2	0,6
	5001-10000 мешканців	0,8	5,2
	10001-100000 мешканців	0,7	10,5
	більше 100000 мешканців	0,1	19,3
	всього	1,7	35,6

Загалом, селища міського типу становлять 1,6% від всієї кількості поселень Тернопільської області, а загальна частка населення що у них проживає становить 6,4% від всього населення області.

Щодо міст, то їх на Тернопільщині налічується 18, що становить 1,7% від загальної кількості населених пунктів області. Частка населення що проживає у містах, становить майже 36% від сього населення області.

Адміністративний центр Тернопільської області, місто Тернопіль в якому проживає близько 220 тисяч осіб, належить великих міст, з чисельністю населення більше 100 тисяч мешканців. Частка Тернополя в загальній кількості населення області, складає майже 19,5%, а також майже 36% від населення Тернопільському районі. Також, у місті Тернополі проживає більше 54% всього міського населення області.

Щодо розподілу кількості міст, по районах Тернопільської області, то по сім міських поселень розташовано в Тернопільському та Чортківському районах, а також чотири в Кременецькому районі. В розподілі за встановленою типізацією, в області є два міста що відносяться до «дуже малих», тобто ті в яких проживає до 5 тисяч осіб, це Підгайці та Скалат Тернопільського району. Також, в області налічується вісім міст що відносяться до категорії «малі», з населенням в діапазоні від 5 до 10 тисяч мешканців, це Заліщики, Копичинці, Монастирська та Хоростків Чортківського району, Ланівці, Почаїв та Шумськ Кременецького району, а також Зборів Тернопільського району. Загалом в «малих» містах проживає трохи більше 5% населення Тернопільщини.

До типу «середніх» міст, кількість населення яких за встановленою типізацією, знаходиться в діапазоні від 10 до 100 тисяч жителів, належить сім населених пунктів, де сумарно проживає більше 10,5% населення області. З вище згаданого переліку, по три міста знаходиться в Тернопільському (Теребовля, Збараж та Бережани) та Чортківському (Чортків, Бучач та Борщів), а також одне в Кременецькому районі, це його адміністративний центр місто Кременець. В даній групі міст, також варто окремо виділити, другий за чисельністю населення серед населених пунктів області місто Чортків в якому проживає близько 28 тисяч мешканців. Чортків, є одним з двох міст в області, не враховуючи Тернопіль, де проживає більше 20 тисяч осіб, другим таким містом з населенням є північний районний центр, місто

Кременець чисельність населення якого перевищує 21 тисячу мешканці. Виходячи з цього, можна констатувати, що три адміністративні центри, трьох районів області, відповідно і є трьома найбільшими містами за чисельністю населення.

Проведена типізація населених пунктів Тернопільщини, дає можливість розкрити певні демографічні особливості поселень, їхній тип за чисельністю та адміністративною приналежністю та інше, проте для більш повної характеристики та аналізу структури поселень, необхідно ще ряд інших способів типізації.

Тому, для кращої деталізації загальної картини розселення Тернопільської області, було проведено класифікацію поселень за топографічними типами.

Беручи за основу методику та напрацюваннями в тематиці топографічної типізації поселень, яку використовують [Джаман \(2003\)](#) та [Заблотовська, Левіцька \(2013\)](#), а також, врахувавши особливості рельєфу та густої річкової сітки території Тернопільської області, було виділено три основні топографічні типи поселень, це долинно-прирічковий, яружно-балковий та при вододільний (*рис. 2*).

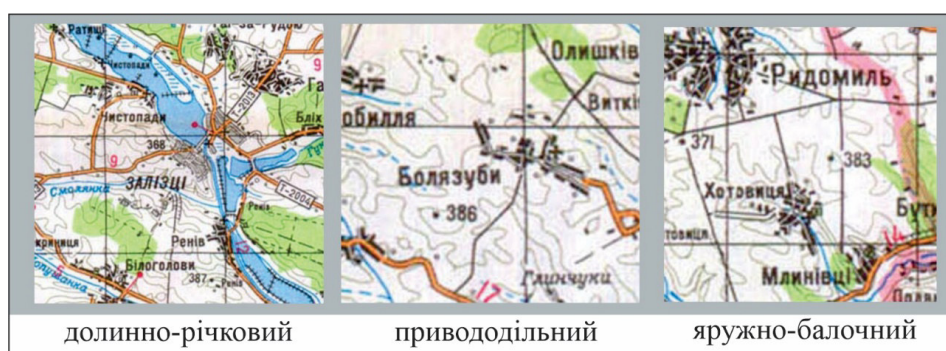

Рис. 2. Топографічні типи поселень

Здійснюючи топографічну типізацію поселень Тернопільщини, виявлено що найчастіше вони виникали вздовж берегів річок. Беручи до уваги, вже попередньо згадану густу річкову мережу території області, очікувано переважаючим топографічним типом є долинно-прирічковий, який сумарно по території області характерний майже для 75% поселень. Беручи до уваги таку значну чисельність поселень даного типу, їхні планувальні структури, розміщення відносно річкових терас, здійснено поділ на підтипи:

- *прирічковий підтип* – поселення знаходиться в нижніх терасах річки;
- *придолинний підтип* – поселення знаходиться на верхніх терасах річки;
- та власне *долинно-річковий* – поселення охоплює нижні та в верхні тераси річки.

В загальному по своїй території Тернопільської області, долинно-річковий підтип характерний для 53% поселень, ще 16% поселень зосереджені у нижніх терасах вздовж річок і відносяться до прирічкового підтипу, та 6 %, що знаходяться дещо віддалено від річок, у верхніх терасах належать до прирічкового підтипу. Яружно-балковий та привододільний топографічні типи поселень, в сумі становлять 25% від усіх поселень області, по 12 та 135 відповідно (*рис. 3*).

Якщо розглядати окремо топографічні типи поселень кожного з районів області, тоді ситуація буде дещо відрізнятися від загальнообласної. В Кременецькому районі, долинно-річковий топографічний тип у сумі всіх підтипів, становить 60,3% що приблизно на 15% менше від загальнообласного значення. В розподілі на підтипи, долинно-прирічковий підтип в становить 35%, придолинний 7% а прирічковий 18% від усіх населених пунктів Кременецького району. На привододільний та яружно-балковий типи, в сумі припадає

майже 40% поселень району, з них майже 21% становлять привододільні та більше 19% яружно-балковні поселення.

Топографічні типи поселень, центрального, Тернопільського району, в своїх відсоткових співвідношеннях, є наближеними до загальнообласних показників. Долинно-прирічковий тип у сумі всіх своїх підтипів становить 76,1% що на 1% більше ніж в загальному по області. В розподілі на підтипи, найбільше поселень належать саме до долинно-прирічкового підтипу – майже 60%, придолинний та прирічковий типи налічують відповідно 4,5 та 15,7%. На привододільний топографічний тип в Тернопільському районі припадає 11,2% а на яружно-балковий – 12,7%.

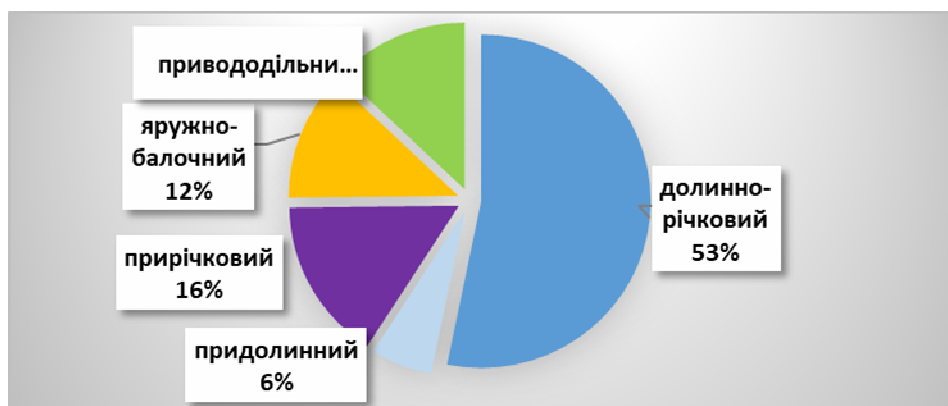

Рис. 3. Розподіл поселень Тернопільської області за топографічними типами

Особливістю Чортківського району, з поміж інших двох районів області, є те що частка долинно-річкових підтипів поселень в сумі становить більше 81%, що більш ніж на 20% відрізняється від показника характерного для Кременецького району який знаходиться на півночі області, та приблизно на 5% більше ніж у Тернопільському районі що займає центральну частину області. Тобто, можна констатувати що частка долинно-річкового топографічного типу поселень, зростає у напрямку з півночі на південь. В розподілі на підтипи, традиційно переважаюча кількість поселень належить до долинно-річкового топографічного підтипу, та становить майже 60%. Прирічковий топографічний підтип охоплює 14,4% від усіх поселень Чортківського району а придолинний, якого традиційно найменше, становить 7,2%. На привододільний та яружно-балковий топографічні типи поселень припадає трохи менше 19%, які розподілені майже порівно, 9,1% налічує привододільний тип поселень та 9,7% яружно-балковий.

Ще один вид типізації, який безпосередньо пов'язаний топографічними типами поселень є типізація поселень за їх планувальною структурою. Залежно від приуроченості поселення до певного типу місцевості, можна спостерігати відповідні закономірності, які переважали у виборі планувальної структури поселення. Провівши детальний аналіз поселень Тернопільської області, та згрупувавши їх за основними планувальними формами, можна виділити такі основні типи:

- Прості лінійні форми – куди входять одностороння та двостороння однорядні (виникають переважно вздовж дороги чи річки);
- Складні лінійні форми – входять, багаторядні, розгалужені (зазвичай виникають вздовж річок на верхніх та нижніх терасах, вздовж доріг або ж на верхів'ях ярів чи балок), а також підковоподібні, що своєю планувальною формою повторюють обриси річкової меандри;

- Кільцеві – сюди входять відносяться радіально та лінійно-кільцеві (зазвичай характерні для поселень багатофункціонального призначення, а відповідно засновані під дією ряду факторів);
- Безладно-групові та розсіяні (розсіяні) – до даної групи можна також віднести поселення з вільним плануванням (характерні переважно для привододільного топографічного типу);
- Квартальні – входять квартальні та напівквартальні (також характерні для поселень з багатофункціональним призначенням, а відповідно і впливами та можуть бути характерними для будь-якого топографічного типу);
- Комбіновані – поєднання різних планувальних форм (характерні для багатофункціональних поселень, які могли зростати та змінювати своє призначення в різні історичні періоди).

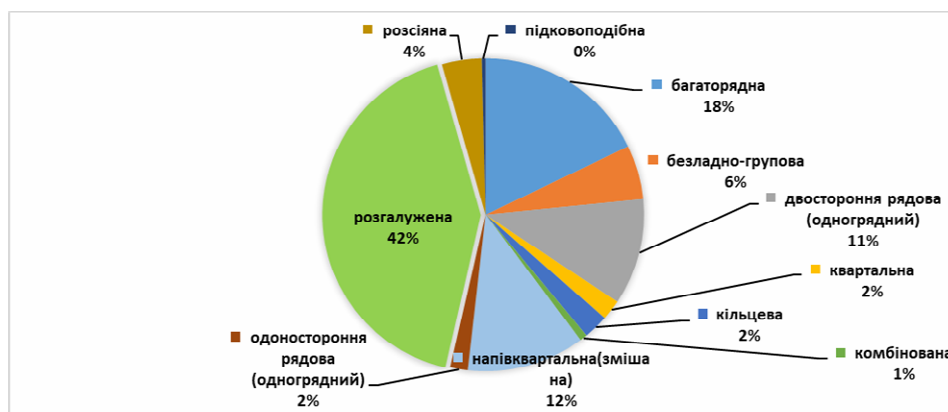

Рис. 4. Розподіл поселень Тернопільської області за планувальними формами

Найпоширенішою планувальною формою, серед поселень Тернопільської області є лінійно-розгалужена (розгалужена) її частка становить 42%. На другому місці знаходиться лінійно- багаторядна (багаторядна) планувальна форма, яка є характерною для 18% населених пунктів області. На третьому місці за часткою населених пунктів (12%) розташована напівквартальна (змішана) форма поселення. Найчастіше розгалужена планувальна форма поселення зустрічається в парі з долинно-річковим топографічним типом (рис. 4).

В Тернопільській області налічується 443 населені пункти, що мають лінійно-розгалужену планувальну форму, з них 295 поселень, належать до долинно-прирічкового топографічного типу, тобто у 66,6 відсотках випадків, лінійно-розгалужені населені пункти, будуть розміщені на місцевості що має долинно-річковий топографічний тип, також 15,6% припадає на придолинний та прирічковий підтипи. Отож, загалом більш ніж у 82% випадків, поселення з лінійно-розгалуженою планувальною формою на території області, знаходиться на місцевості долинно-річкового типу. Також, 52 поселення розгалуженої планувальної форми, або ж 11,7% припадає на яружно-балочний топографічний тип, та 27 поселень або ж 6,1% на привододільний. Всі населені пункти, що мають розгалужену планувальну форму є сільськими, з середньою людністю близько 1000 жителів.

Лінійний-багаторядний планувальний тип характерний для 188 поселень Тернопільщини, до даної категорії належать селище Залізці та 187 сіл. У вказаних населених пунктах проживає більше 140 тисяч мешканців, що становить більше 12% від всього населення області. В даному випадку як і в попередньому, близько 80% таких цих поселень

мають долинно-річковий топографічний тип, 13,8 припадає на яружно-балочний та 6,4% на привододільний топографічні типи.

Напівквартальна планувальна форма зустрічається у 127 населених пунктах Тернопільської області, та більш ніж у 80% випадків таке поселення знаходиться біля річки, тобто має долинно-річковий топографічний тип. До цієї групи населених пунктів належать міста Борщів, Монастирська, Підгайці та Шумськ, селища Великі Бірки, Гримайлів, Золотий Потік, Козлів, Мельниця-Подільська та Товсте, а також 117 сільських поселень, із загальною чисельністю населення понад 137 тисяч.

Досить значною є кількість поселень які мають однорядну двохсторонню планувальну форму, тобто складаються з однієї вулиці з житловими будинками із двох сторін. Оскільки для розміщення однієї вулиці не потрібно значної площі території, а поселення області в більшості випадків тяжіють до річок, тому логічним і закономірним є те що половина з таких поселень мають саме прирічковий топографічний підтип. Ще 28 поселень із двосторонньою однорядною планувальною формою, належать до долинно-річкового та придолинного топографічних типів, по 15 та 13 населених пунктів відповідно. Також, ще 30 поселень вище згаданого планувального типу, по 15 населених пунктів розподілені між яружно-балочним та привододільним топографічними типами. Загалом сумарно в таких поселеннях по всій території області проживає більше 36 тисяч мешканців, зважаючи на просту планувальну форму, в дану категорію входять тільки села, а середньостатистична чисельність у них коливається в межах до 500 осіб.

Квартальна, кільцева та комбінована планувальні форми поселень разом налічують всього 57 населених пунктів, що становить трохи більше 5% від загальної кількості всіх поселень Тернопільщини. Проте варто звернути увагу не на кількісний а на якісний склад вище згаданої групи поселень, виявляється що в них проживає більше 41 % населення області., то му їх варто розглянути окремо та більш детально.

До поселень що мають квартальну планувальну форму входять 22 населені пункти, загальна кількість населення яких становить близько 75 тисяч осіб. Квартальну планувальну форму мають міста Ланівці та Заліщики, містечка Велика Березовиця, Козова, Дружба, Підволочиськ, Гусятин та Заводське, а також 14 сіл, більшість населення яких знаходиться перевищує тисячу мешканців. Міста Ланівці та Заліщики, селища Велика Березовиця, Козова, Підволочиськ та Гусятин, а також шість сільських поселень, належать до долинно-річкового топографічного типу. Сільські населені пункти Дуліби та Пальчинці належать до придолинного топографічного підтипу, а в кожному з них проживає більше тисячі мешканців. Ще два села, із вище згаданої групи поселень (Рудодуби та Іване Пусте) відносяться до яружно балочного топографічного типу, а з а кількістю населення в сумі становлять більше 2,5 тисячі мешканців. Також, квартальна забудова характерна для селищ Дружба та Заводське, а також чотирьох сільських поселень що мають роивододільний топографічний тип.

Виражену кільцеву планувальну форму мають 27 населених пунктів Тернопільської області. В згадану групу входять міста Кременець, Почаїв, Збараж, Зборів, Скалат та Копиченці чисельність населення яких в сумі складає більше 60 тисяч мешканців, селища Вишнівець та Коропець – більшіє 6 тисяч жителів, а також 19 сіл із сумарною кількістю населення більше 20 тисяч осіб.

Комбіновану форму мають поселення у планувальній структурі яких присутнє чатке виділення та поєднання кількох планувальних типів, наприклад квартального та кільцевого, такі населені зазвичай порівняно більш значні за площею та кількістю населення. Прикладом комбінованого топографічного типу, якраз і є вісім населених пунктів тернопільщини, це міста Тернопіль, Бережани, Теревовля, Бучач, Хоростків та Чортків, а також селища Микулинці та Скала-Подільська, в яких проживає сумарно більше 300 тисяч мешканців,

також варто зазначити що, всі вказані населені пункти мають долинно-річковий топографічний підтип. Загалом, абсолютна більшість поселень Тернопільщини, із більшості планувальних форм, тяжіють до річок і мають в переважно долинно-річковий топографічний тип з розподілом його на підтипи.

Для поселень які знаходяться на місцевості з привододільним топографічним типом, найчастіше характерні розсіяні та безладно-групові або (вільні) планувальні форми, якраз 65% поселень розсіяної планувальної форми, та 42 безладно групової, розміщені на привододільній місцевості. Поселень з даними характеристиками на території області налічується 53, кожне з яких є сільським з середньою людністю до 1000 мешканців.

Для кращого, та більш повного розуміння процесів розселення, та особливостей формування поселенської Тернопільщини, доцільно також звернутися до історичних витоків заселення, та формування поселенської мережі даної території.

Сукупність якраз всіх попередніх впливів, а саме природніх умов та ресурсів території заснування поселення, його історичний статус та призначення, частота та інтенсивність змін цих складових, зрештою і призвели до сучасного стану розвитку та статусу того чи іншого поселення та структури системи розселення в цілому.

Вчені вважають що початок заселення людиною території сучасного Тернопілля можна датувати початком раннього палеоліту, тобто ще 150 тисяч років тому перші поселенці ступили на ці землі. Починаючи з тих часів, переходячи з епохи в епоху наші предки завжди тяжіли до заснування поселень на зручних для ведення господарства, родючих землях, тому саме на берегах різних річок Тернопільщини знаходять стоянки різних періодів заселення краю (*рис. 5*).

Для більш ґрунтового аналізу та типізації населених пунктів області, відповідно до сучасного малюнку поселенської мережі, варто звернутися до коріння саме тепер існуючих поселень на території області, та дати відповіді на питання, як і коли вони виникли, в якій послідовності, та які функції в них закладалися на період їх заснування. Рік заснування, а відповідно і вік кожного окремо взятого населеного пункту, бере свій відлік відповідно до першої історичної згадки про нього історичних джерелах.

Для більш чіткого трактування та розуміння, генетичного типу та функціональних особливостей поселення на період його заснування, а також як змінилися чи еволюціонували дані поселення в генетично-функціональному сенсі за період свого існування. На основі опрацювання історичних джерел та матеріалів [Інформаційного порталу «Інститут історії України... 2022](#), запропоновано такі основні генетично-функціональні типи поселень Тернопільської області:

- місто оборонно-адміністративного та торговельно-ремісничого значення;
- адміністративно-торгівельний центр;
- оборонно-торгівельний, ремісничий центр;
- оборонно-торгівельний центр;
- промисловий, сільськогосподарсько-ремісничий центр;
- сільськогосподарсько-ремісничий центр;
- сільське поселення землеробської спеціалізації;
- сільськогосподарсько-торгівельно-адміністративний центр.

Відповідно до перших письмових згадок, найстарішими поселеннями на території Тернопільщини, є селище Микулинці та місто Теревовля що згадуються у «Повісті минулих літ», у 1096 та 1097 роках відповідно, за іншими історичними даними поселення є ще старшими. Це єдині населені пункти Тернопільщини, дата першої згадки про які датується XI століттям. Обидва поселення мають долинно-прирічковий топографічний тип, та

комбіновану планувальну форму. Теремовля, за генетично-функціональною типізацією була, містом оборонно-адміністративного та торгівельно-ремісничого значення, а містечко Микулинці відносяться до типу оборонно-торгівельного центру.

На період XII століття припадають перші письмові згадки ще про три населені пункти, що знаходяться в межах сучасної Тернопільської області, це місто Шумськ, яке за генетично-функціональним типом є містом оборонно-адміністративного та торгівельно-ремісничого значення, та має напівквартальну планувальну форму. Села Дзвенигород, Чортківського району та Вишгородок Кременецького району, які мають розгалужену та кільцеву планувальні форми відповідно. Обидва поселення виконували функцію оборонно-торгівельного центру. Усі три вище згадані поселення мають долинно-річковий топографічний тип.

На період XIII століття в офіційній історії виникають ще шість населених пунктів Тернопілля, які розташовані переважно на півночі та в центральній частині області, серед них варто виділити міста Збараж, що був містом оборонно-адміністративного та торгівельно-ремісничого значення, та Кременець який на той час був оборонно-торгівельним центром. За топографічним типом місто Збараж, села Домаморич та Чернихів належать до долинно-річкових, село Старий Збараж та місто Кременець до привододільних, а село Стіжок до яружно-балочного типу. За планувальною формою Збараж та Кременець є кільцевими, села Стіжок та Чернихів розгалуженими, Старий Збараж двостороння рядова (одногрядний), а Домаморич напівквартальну планувальну форму. Всі інші сільські поселення окрім Старого збаража мають на той час землеробську спеціалізацію.

За період XIV століття згадується ще про сорок одне нове поселення на території Тернопілля. Вперше згадуються міста Заліщики, Хоростків, Бережани, Підгайці та Бучач, а також містечка Скала-Подільська, Мельниця-Подільська, Золотий Потік та Вишнівець. Більшість з названих вище населених пунктів, були оборонно-торгівельними центрами, Бучач та Підгайчики містами оборонно-адміністративного та торгівельно-ремісничого значення. Всі перелічені міські поселення мають долинно-річковий топографічний тип, лише Мельниця-Подільська придолинний. За планувальною формою, Хоростків, Скала-Подільська, Бережани та Бучач є комбінованими, Заліщики – кварталними, Золотий Потік і Підгайці – напівквартальні та Вишнівець – кільцева планувальна форма. Інші 32 населені пункти що виникли в XIV, на теперішній час є селами, 24 з яких є сільськими поселеннями землеробської спеціалізації, 5 – оборонно-торгівельними центрами, один (Іване Золоте) – промисловий, сільськогосподарсько-ремісничий центр, та два сільськогосподарсько-ремісничі центри. Щодо топографічного типу поселень, то 24 сільські поселення даного періоду мають долинно-річковий тип, три придолинний, по два яружно-балочний та прирічковий та один привододільний тип. Щодо планувальної форми поселень даної групи, то 23 із них мають розгалужену форму, одне однорядну двосторонню, чотири напівквартальну, одне кільцеву, одне безладно-групову та два кварталну планувальну форму. Також, варто зазначити, що в даній групі населених пунктів на теперішній час проживає понад 90 тисяч мешканців, з яких близько 69% це міські жителі та 31% сільські.

На період XV століття, на теренах сучасного Тернопілля, відбувається значне зростання в кількості поселень, в історичних джерелах згадується ще 388 нових поселень. Виникають перші письмові згадки про міста Копичинці, Ланівці, Почаїв, Монастирська та Борщів, всі вони окрім Почаєва відносяться до долинно-річкового топографічного типу а Почаїв до привододільного. За планувальною формою Ланівці належить до кварталних, Монастирська та Борщів до напівквартальних, а копиченці та Почаїв до кільцевих. На період XV століття, Копичинці є оборонно-торгівельним, ремісничим центром, Ланівці – адміністративно-торгівельним центром, Почаїв – сільськогосподарсько-торгівельно-адміністративним центром, Монастирська – оборонно торгівельним центром, а Борщів

містом оборонно-адміністративного і торгівельно-ремісничого значення. Також, в цей же період виникає дев'ять містечок Великі Бірки, Товсте, Коропець, Гусятин, Велика Березовиця, Гримайлів, Козлів та Залізці. За топографічним типом кожне з цих містечок є долинно-річковим. За планувальним типом, в даний період виникло чотири напівквартальних, це Гримайлів, Козлів, Великі Бірки та Товсте, три поселення з кварталним планувальним типом, це Гусятин, Велика Березовиця та Козова, селище Коропець має кільцеву планувальну форму а Залізці багаторядну. Також, варто зазначити, із загальної кількості всіх населених пунктів що виникли за період XV століття, 96% припадає на сільські населені пункти. На долинно-річковий топографічний тип, припадає 311 сільських поселень, що становить 80% від їхньої загальної кількості, також налічується 39 поселень яружно-балочного топографічного типу та 23 привододільного. Щодо планувальних форм, то найчастіше трапляються поселення, для яких характерне розгалужене та багаторядне планування частка яких становить трохи більше 63%. Загалом зважаючи на значну кількість поселень, що виникли у вказаний період, можна зазначити, що тут є присутні планувальні форми усіх типів що розглядаються. Щодо чисельності населення, то варто зазначити що за період XV століття, виникли поселення в яких зараз проживає близько 32% населення Тернопільської області, з них майже 7% від всього міського населення та більше 25% від всього сільського.

На період XVI століття, припадає перша історична згадка про ще 321 населених пунктів що розташовані на території сучасної Тернопільської області. В зазначений період виникають міста Тернопіль, Чортків та Скалат, кожне з яких розташоване вздовж річок та має долинно-річковий топографічний тип. Тернопіль та Чортків мають комбінований планувальний тип, а Скалат кільцевий. Щодо генетично-функціональної типізації, то Скалат та Чортків були оборонно-торгівельними центрами а Тернопіль містом оборонно-адміністративного і торгівельно-ремісничого значення.

Також у вказаний період вперше згадується селище Підволочиськ, яке також має долинно-річковий топографічний тип, кварталну планувальну форму, та було обороно-торгівельним центром. За топографічними типами, серед 312 сіл що виникли в XVI столітті переважає долинно-річковий – 75%, яружно-балочний становить 13% а привододільний 12%. Для долинно-річкових типів поселень характерні здебільшого розгалужені, багаторядні та однорядні планувальні форми, для привододільних в даному випадку трапляються майже всі планувальні форми, найбільша частка належить безладно-груповим, щодо яружно-балочних топографічних типів, то тут схожа ситуація, проте найчастіше трапляються розгалужені та багаторядні поселення. Найпоширенішим генетично-функціональним типом є, сільське поселення землеробської спеціалізації, його частка становить близько 84% від усіх сільських поселень що виникли у вказаний період, ще 9% налічують сільськогосподарсько-ремісничі центри, більше 6 % припадає на оборонно-торгівельні центри, а також виникло по одному поселенню з оборонно-торгівельною, ремісничою спеціалізацією – Купчинці та сільськогосподарсько-торгівельно-адміністративний центр – Великі Дедеркали.

За період XVII в межах досліджуваної місцевості, виникає ще 92 поселення, серед яких місто Зборів а також 91 сільський населений пункт. Зборів було містом оборонно-адміністративного і торгівельно-ремісничого значення, має долинно-річковий топографічний тип та кільцеву планувальну структуру. Із 91 сільських поселень що виникли в період що розглядається, для 64 характерний долинно-річковий топографічний тип, для 16 поселень характерний привододільний тип та для 12 яружно-балочний. В планувальній структурі майже 45% займають розгалужені поселення, 18% займають багаторядні форми поселень, 13 % становлять однорядні двосторонні поселення, 10 % становлять напівквартальні форми, однорядні односторонні форми налічують три населені пункти, а по чотири поселення характерно для розсіяних та безладно групових форм.

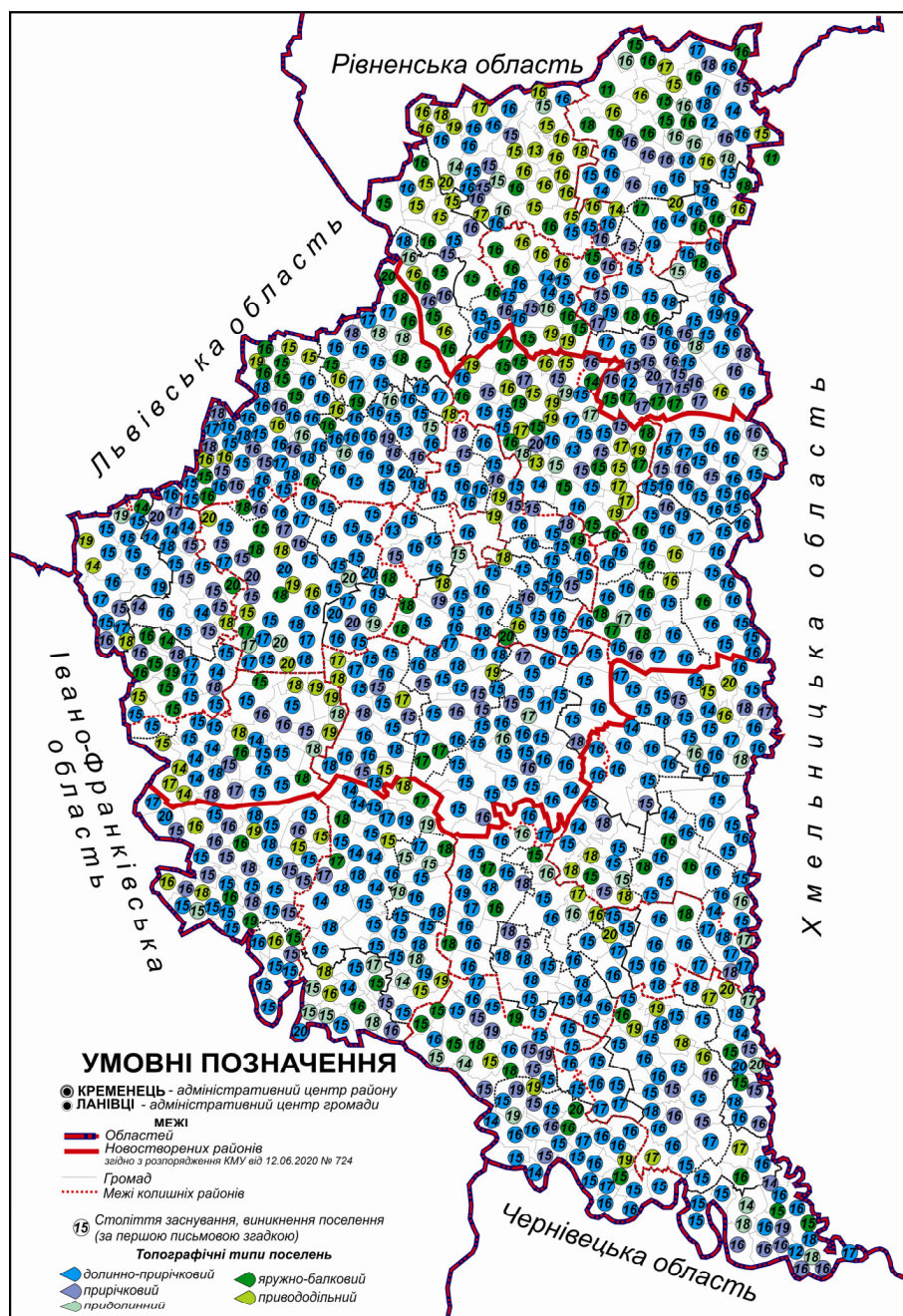

Рис. 5. Поселення Тернопільської області за століттям заснування та планувальним типом

За період XVIII століття, на території Тернопільщини виникло ще 117 поселень, кожне з яких є сільським. На долинно-річковий топографічний тип припадає 73 населених пунктів, що становить 63%, від всієї кількості поселень утворених в даний період, до привододільного типу належить 17 поселень а до яружно-балочного 25, що у відсотковому відношенні відповідно становить 13 та 24%. Щодо планувальних форм, то віхній структурі налічується 26 багаторрядних, 4 безладно-групових, 13 однорядних двосторонніх, 9 напівквартальних, 47 розгалужених, 4 розсіяних, 2 кільцеві та одна квартальна форма. В генетично-функціональному призначенні варто виділити село Королівка Борщівської громади що колись була торгівельно-адміністративним центром, оборонно-торгівельним центром було село Криволука Білобожницької громади, в зазначений період виникло також два промислово-сільськогосподарсько-ремісничі центри це села Нирків та Гаї-за Рудою, Товстинецької та

Залозецької громад відповідно. Загалом в області переважають сільські поселення що мають землеробську та ремісничу спеціалізацію, таких налічується 95 та сім відповідно. Сумарно, всі поселення що засновані в XVIII столітті за кількістю населення становлять трохи більше 47% що становить трошки більше 4% від всього населення Тернопільської області.

За період XIX століття на землях Тернопілля утворилося ще 54 поселення, це 53 сільські населені пункти а також селище Дружба. За топографічним типом, 26 поселення, які становлять 52% від всіх що виникли у вказаний період, належить до долинно-річкового топографічного типу, ще 21 поселення відносяться до привододільного типу та 7 до яружно-балочного. Щодо планувальної форми поселень, то варто зазначити таку закономірність що з кожним наступним століттям, різноманітність планувальних форм що характерні для поселень збільшуються. В даному випадку найбільше поселень мають розгалужену планувальну форму – 16 що все ж таки характерні в більшості для долинно-річкових топографічних типів, ще 7 та 5 поселень мають розсіяну планувальну та безладно групову форми, вони характерні для привододільних та яружно-балочних топографічних типів. Двостороння та одностороння рядові форми в сумі налічують 9 поселень, та відповідають переважно прирічковому топографічному підтипу. Також налічується нараховується 4 багаторядних що відповідають переважно долинно-річковому типу. Квартальну планувальну форму мають селище Дружба та село Гаї Шевченківські, які є приблизно однаковими за кількістю населення, що становить трошки менше 2 тисяч мешканців кожне. Підковоподібна планувальна форма характерна для села Малі Дедеркали, Великодедеркальської громади Шумського району.

В період XX століття на території Тернопільської області було утворено ще 27 населених пунктів, куди входить 26 сіл а також містечко Заводське. В розрізі розподілу на топографічні типи поселень, сім поселень належать до долинно-річкового підтипу, їм в семи випадках відповідає розгалужена форма поселення та в одному безладно групова. Три поселення належать до придолинного підтипу, а їм відповідають три різні планувальні форми – одностороння однорядна, двостороння однорядна та безладно групова. Прирічковий підтип налічує п'ять поселень, яким відповідають три двосторонні однорядні, одна одностороння рядова та одна безладно групова планувальні форми. Яружно-балочний тип мають чотири поселення, в планувальній формі цим поселенням відповідає дві односторонні однорядні, одна багаторядна та одна розгалужена планувальна форма. Привододільний тип налічує 8 поселень, яким відповідає чотири розсіяні планувальні форми, та по одній розгалуженій, безладно груповій, односторонній однорядній, та квартальній формі. Якраз, квартальну форму має містечко заводське, яке є найбільшим за чисельністю населення поселенням у вказаній групі населених пунктів. Також, Заводське виділяється з поміж інших перелічених населених пунктів тим що є промислово- сільськогосподарсько-ремісничим центром, а всі інші населені пункти даної групи є сільськими поселеннями землеробської спеціалізації.

Загалом, найбільше зростання кількості поселень на території Тернопільщини відбувалося в період з XV-XVI століття, за цей відрізок часу, в історичних джерелах згадується 753 нових населених пункти. Найбільше сучасних міст та містечок, з'явилося на території Тернопільщини саме в період XIV-XVI. В період XIV виникають міста такі як, Заліщики, Хоростків, Бережани, Підгайці та Бучач, а також містечка Скала-Подільська, Мельниця-Подільська, Золотий Потік та Вишнівець. У XV столітті виникло 9 теперішніх селищ та 5 міст (Копичинці, Ланівці, Монастирська та Борщів), а в XVI столітті міста Скалат, Чортків Тернопіль, та селище Підволочиськ. Також, варто зазначити, що у містах які виникли за вказаний період, на теперішній час проживає більше 82% від всього населення області, що дає можливість говорити про те що саме в період XIV-XVI сформувалася основа поселенської мережі Тернопільщини.

4. ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження встановлено:

1. Населення Тернопільської області, має тенденцію до скорочення, що за останні 20 років відбулося більш ніж на 100 тисяч мешканців.
2. Найбільшу кількість серед усіх поселень області становлять села з людністю в діапазоні від 100 до 500 мешканців – 42%.
3. Найбільшу кількість населення зосереджено в сільських населених пунктах, що перебувають у діапазоні класифікації від 1001 до 3000 осіб.
4. Сільські поселення складають 96,6% від усіх населених пунктів області, а міські всього 3,3%.
5. Завдяки особливостям природних умов, а в основному, густій мережі річок, переважаючим топографічним типом в області що характерний для близько 75% поселень є долинно-прирічковий, що дає змогу поділити його на окремі підтипи.
6. Частка поселень долинно-річкового типу збільшується у напрямку з півночі на південь області, що зумовлено в першу чергу природними особливостями території.
7. Основними планувальними формами поселень Тернопільської області є – прості лінійні, складні лінійні, кільцеві, безладно-групові або розсіяні, квартальні та комбіновані.
8. Найбільшу частку серед планувальних типів поселень, на території області складають лінійно-розгалужені та багаторядні планувальні форми, вони зазвичай приурочені до річкових долин, та знаходяться на місцевості долинно-річкового типу.
9. Основний період формування поселенської мережі Тернопільської області, припав часовий відрізок XIV-XVI століть, коли і виникла основна частина поселень Тернопільщини, де зараз проживає основна кількість її населення.
10. Найпоширенішим генетично-функціональним типом поселень на Тернопіллі, є «сільські поселення землеробської спеціалізації», також доволі часто, можна зустріти поселення «оборонно-торгівельного типу» що характерне здебільшого для міст та містечок.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Альтгайм, Л.Б.** (2005). Типологія сільських поселень Хмельницької області за людністю. *Наукові записки : Економічна та соціальна географія*, 1, 87-93. [Althaym, L.B. (2005). Typologhiia silskykh poselen Khmelnytskoi oblasti za liudnistiu. *Naukovi zapysky : Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia*, 1, 87-93.]
2. **Влах, М.Р., Поручинський, В.І.** (2007). *Історико-географічні передумови формування системи розселення Волинської області. Історія української географії. Всеукраїнський науковотеоретичний часопис*. Тернопіль : Підручники і посібники. [Vlakh, M.R., Poruchynskiy, V.I. (2007). *Istoryko-heohrafichni peredumovy formuvannia systemy rozselennia Volynskoi oblasti. Istoriia ukrainskoi heohrafii. Vseukrainskyi naukovoteoretychnyi chasopys*. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky.]
3. **Горішний, П.М., Крет, М.Є.** (2013). Рельєфні ситуації і планувальні структури населених пунктів Розточчя. *Вісник Львівського університету. Серія : Географічна*, 41, 99-108. [Horishnyi, P.M., Kret, M.Ie. (2013). Reliefni sytuatsii i planuvalni struktury naselenykh punktiv Roztochchia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii : Heohrafichna*, 41, 99-108.]
4. **Гошчійка, Т.Б.** (2017). *Традиційне житлово-господарське будівництво на бойківськопідгірянському пограниччі в середині XIX–першій половині XX ст.* [Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук, Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України], Львів. [Hoshchitska, T.B. (2017). *Tradytiine zhytlovo-hospodarske budivnytstvo na boikivskopidhirianskomu pohranychchi v seredyni KhKh–pershii polovyni KhKh st.* [Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk, Instytut ukrainoznavstva im. Krypiakevycha NAN Ukrainy], Lviv.]
5. **Джаман, В.О.** (2003). *Регіональні системи розселення: демографічні аспекти*. Чернівці: Рута. [Dzhaman, V.O. (2003). *Rehionalni systemy rozselennia: demohrafichni aspekty*. Chernivtsi: Ruta.]
6. **Дністрянська, Н.І., Дністрянський, М.С.** (2013). *Дуже малі міські поселення Львівської області: суспільно-географічний потенціал та перспективи розвитку : Монографія*. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка. [Dnistrianska, N.I., Dnistrianskyi, M.S. (2013). *Duzhe*

- mali miski poselennia Lvivskoi oblasti: suspilno-heohrafichniy potentsial ta perspektyvy rozvytku : Monohrafiia. Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka.*]
7. **Доценко, А.І.** (2010). *Сільське розселення в Україні : динаміка та структура*. Рада по вивченню продуктивних сил України. [Dotsenko, A.I. (2010). *Silske rozselennia v Ukraini : dynamika ta struktura*. Rada po vyvchenniu produktyvnykh syl Ukrainy.]
 8. **Жежерун, С.А.** (2006). Вплив рельєфу на формування міських поселень Малого. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*, 33, 86-92. [Zhezherun, S.A. (2006). Vplyv reliefu na formuvannia miskykh poselen Maloho. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia heohrafichna*, 33, 86-92.]
 9. **Заблотовська, Н.В., Левіцька, І.В.** (2013). Сучасні особливості формування та розвитку Хмельницької міжрайонної системи розселення. *Науковий вісник Чернівецького університету. Географія*, 672-673, 92-94. [Zablotovska, N.V., Levitska, I.V. (2013). Suchasni osoblyvosti formuvannia ta rozvytku Khmelnytskoi mizhraionnoi systemy rozselennia. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Heohrafiia*, 672-673, 92-94.]
 10. **Круль, В.П.** (2008). *Історична географія Західної України : Навчальний посібник*. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. [Kru, V.P. (2008). *Istorychna heohrafiia Zakhidnoi Ukrainy : Navchalnyi posibnyk*. Chernivtsi : Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha.]
 11. **Кузьменко, Т.Ю.** (2010). Природні та антропогенні фактори формування планувальної структури сільських поселень приміської зони м. Полтави. *Проблеми архітектури і містобудування*, 2(82), 137-139. [Kuzmenko, T.Iu. (2010). Pryrodni ta antropohenni faktory formuvannia planuvalnoi struktury silskykh poselen prymiskoi zony m. Poltavu. *Problemy arkhitektury i mistobuduvannia*, 2(82), 137-139.]
 12. **Палеха, Ю.М.** (2014). Типізація населених пунктів за особливостями внутрішньої функціонально-планувальної диференціації території. *Досвід та перспективи розвитку міст України*, 27, 39-51. [Palekha, Yu.M. (2014). Typizatsiia naselenykh punktiv za osoblyvostiamy vnutrishnoi funktsionalno-planuvalnoi dyferentsiatsii terytorii. *Dosvid ta perspektyvy rozvytku mist Ukrainy*, 27, 39-51.]
 13. **Пітюренко, Є.І.** (1983). *Системи розселення та територіальна організація народного господарства*. Київ : Наукова думка. [Pitiurenko, Ye.I. (1983). *Systemy rozselennia ta terytorialna orhanizatsiia narodnoho hospodarstva*. Kyiv : Naukova dumka.]
 14. **Поручинський, В., Сосницька, Ф.** (2015). Класифікація і типологія міських поселень України. *Часопис соціально-економічної географії*, 18, 98. [Poruchynskiy, V., Sosnytska, F. (2015). Klasyfikatsiia i typolohiia miskykh poselen Ukrainy. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafi*, 18, 98.]
 15. **Пугач, С., Романчук, К.** (2015). Планувальні форми сільських поселень Волинського Полісся на прикладі Костопільського району Рівненської області. *Часопис соціально-економічної географії*, 19, 75-78. [Puhach, S., Romanchuk, K. (2015). Planuvalni formy silskykh poselen Volynskoho Polissia na prykladi Kostopil'skoho raionu Rivnenskoï oblasti. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafi*, 19, 75-78.]
 16. **Ричка, В.М.** (1988). Історико-географічні передумови формування Київської землі. *Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні : Збірник наукових праць АН УРСР. Інститут історії*, 106-109. [Rychka, V.M. (1988). *Istoryko-heohrafichni peredumovy formuvannia Kyivskoi zemli*. Istoryko-heohrafichne vyvchennia pryrodnykh ta sotsialnoekonomichnykh protsesiv na Ukraini : Zbirnyk naukovykh prats AN URSR. Instytut istorii, 106-109.]
 17. **Топчієв, О.Г.** (2005). *Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика*. Одеса : Астропринт. [Topchiiev, O.H. (2005). *Suspilno-heohrafichni doslidzhennia: metodolohiia, metody, metodyky*. Odesa : Astroprynt.]
 18. **Федій, О.А.** (2016). Територіальна структура сільського розселення Полтавської області. *Український географічний журнал*, 3, 44-49. [Fedii, O.A. (2016). Terytorialna struktura silskoho rozselennia Poltavskoi oblasti. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*, 3, 44-49.]
 19. **Яворська, В.В.** (2012). Генетично-типологічний підхід до систематики розселення. *Економічна та соціальна географія*, 2, 52-60. [Yavorska, V.V. (2012). Henetychno-typolohichni pidkhid do systematyky rozselennia. *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia*, 2, 52-60.]
 20. **Dorrell, D., Henderson, J.P., Connor, G., & Lindley, T.** (2018). *Introduction to Human Geography*. University of North Georgia Press.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРИ

21. Український інформаційний портал про фінанси та інвестиції «Мінфін» (2022). [Джерело](#)
22. Регіональний інформаційний портал «Тернопільщина» (2022). [Джерело](#)
23. Інформаційний портал «Інститут історії України, Національна академія наук». [Джерело](#)
24. Інформаційний портал «Децентралізація» [Джерело](#)
25. Портал об'єднаних громад України – Gromada.info (2022). [Джерело](#)

М. Салій. Аналіз поселенської мережі Тернопільської області, шляхом здійснення типізації населених пунктів

M. Salii

Studying of settler network of the Ternopil area, by realization of typification of settlements

Keywords: placing of population, settlement, typification, topographical types of settlements, plan forms of settlements, genetically-functional types of settlements.

Abstract: A brief general analysis of research and publications of scientists who worked in the field of typification of settlements in various directions was carried out. Approaches to the classification of settlements by population, their functional and genetic features and status in different historical periods are considered.

Most researchers, in particular, attach great importance to the analysis of the historical and geographical aspects of the emergence of settlements, and as a result, the formation of settlement networks. Emphasis is placed on the importance of natural conditions, in particular the relief and density of the river network, which directly had a significant impact on the choice of places for the formation of the settlement network. It is observed that there is a direct connection between the topographic type and the planning structure of settlements.

An analysis of processed and analyzed data was carried out, in particular on the population of the Ternopil region for the period from 2003 to 2022. The settlements of the Ternopil region by population were analyzed and systematized, and the typification of villages, cities and towns by population was carried out, for the region as a whole and for each of the districts separately.

A clearly expressed tendency to reduce the number of the region's population during the period under consideration was noted, and the predominance of the share of rural residents in the overall structure of the region's population was also revealed. It was found that more than 42% of the settlements (the largest group) are settlements with a population of 101 to 500 inhabitants.

Typification of settlements by topographical types is carried out, in the section of the Ternopil Oblast and each of its districts separately. Taking into account the peculiarities of the relief and the presence of a dense network of small rivers, on the banks of which the vast majority of settlements in the Ternopil region are usually located, the main topographic types of settlements were distinguished: watershed, stream-river, and valley-river, which is the most numerous, is divided into subtypes.

Settlements of the Ternopil region are grouped and separated according to the main planning forms, namely: simple linear, complex linear, circular, random-group, quarter and combined. The impact of topographic types on the formation of the planning structure of settlements is analyzed. Settlements were typified according to their planning structure, and the main features and regularities characteristic of different regions of the region were identified.

The most common planning forms of settlements in the region were branched, lying to complex linear forms and linear-multi-row, most of such settlements are located on the banks of rivers with branching streets from lower to upper terraces.

For a more complete understanding of the peculiarities of the formation of the settlement network of the Ternopil region, it is considered appropriate to trace the historical aspects and periods of their occurrence, and the functions assigned to a specific individual settlement from the moment of its foundation. Considering the natural features of the region, the largest share among the settlements of the region is naturally dominated by rural settlements specializing in agriculture, it is also worth highlighting settlements that performed defense, trade and administrative functions, most of which have retained their status as cities to this day.

As a result of the last classification, clear patterns of combination and interweaving of the historical and geographical aspects of the placement of settlements with the natural features of the area and their genetic and functional type were revealed.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2022